

Paweł Różycki¹
Ewelina Winiarz²

Turystyka buddyjska

Buddhist tourism

Abstrakt

Buddyzm jest jedną z pięciu wielkich religii świata, swoim początkiem, biorącym źródło w hinduistycznej kosmologii, wyprzedza zarówno chrześcijaństwo jak i islam. Podobnie jak w przypadku innych religii, tak i w buddyzmie, istnieje pewna hierarchia centrów gromadzących pątników. Rdzeniem ośrodków pielgrzymkowych są akcentowane przez samego twórcę religii, święte miejsca, które wszyscy wierni powinni odwiedzić przynajmniej raz w życiu. Niektóre grupy buddystów utrzymują nawet, że pielgrzymka do najważniejszych czterech miejscowości, wspomnianych w testamencie Buddy, jest niemal czynnikiem warunkującym dostąpienia ostatecznego oświecenia. Tuż za nimi na następnym szczeblu w hierarchii znajdują się miejsca związane z obecnością Buddy na ziemi. Turystyka buddyjska (w literaturze zachodniej powszechnie używa się terminu turystyka buddyjska) gromadzi zarówno wyznawców buddyzmu jak i osoby podróżujące szlakami kulturowymi w celach poznawczych. Spotkanie chrześcijaństwa i buddyzmu może czerpać obopólne korzyści na płaszczyźnie wewnętrznego skupienia, służącego duchowemu rozwojowi. Przykład takiemu spotkaniu dał Ojciec Święty Jan Paweł II podczas pamiętnego spotkania przedstawicieli różnych religii świata w 1986 roku w Asyżu. Optymizmem napawa fakt, że przedstawiciele różnych religii spotkania te kontynuują.

1) Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Szkoła Wyższa Przymierza Rodzin w Warszawie.

2) Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie.

Słowa kluczowe: buddyzm, turystyka buddyjska, religia, centra pielgrzymkowe, pielgrzymka.

Abstract

Buddhism is one of the five greatest world religions. With its origins in Hinduist cosmology, it predates both Christianity and Islam. Similarly to other religions, Buddhism does possess certain hierarchy of the pilgrim centres. The holy places favoured by the creator of the religion himself constitute the very core of the pilgrim centres. They are the places that should be visited by the worshippers at least once in their lifetime. Some Buddhists go as far as claiming that pilgrimaging to the four most important places mentioned by Buddha in his testament is practically necessary for being granted the final enlightenment. Next in the hierarchy there are places connected with Buddha's presence on earth. Buddhist tourism gathers the followers of Buddhism, as well as people gathering knowledge by travelling on cultural routes. Christianity and Buddhism can benefit from each other on the ground of internal concentration that serves the spiritual development. Pope John Paul II made an example of such a union during the memorable meeting of representatives of various world religions in 1986 in Assisi. It is surely reassuring that the meetings of different religions are still continued.

Key words: buddhism, buddhist tourism, religion, pilgrim centres, pilgrimage

Wstęp

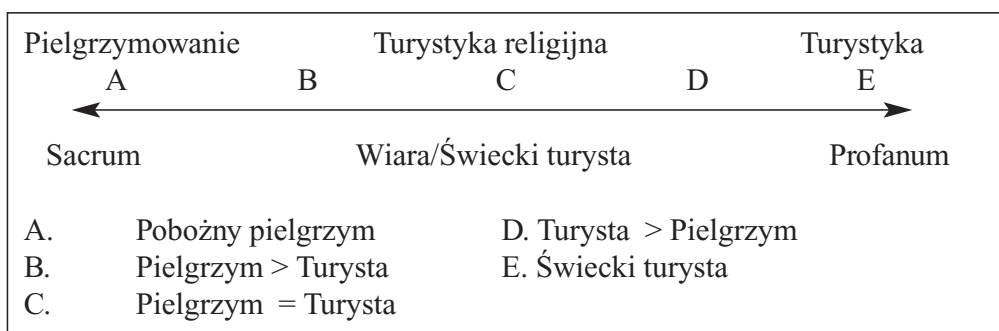
Podróże i pielgrzymki do świętych miejsc odbywano od zamierzchłych czasów. Występowały one niemal we wszystkich tradycjach i wierzeniach religijnych, a zjawisko pielgrzymowania uznawane jest za pierwotną postać podróży o charakterze turystycznym. Zjawisko to nazywane jest protoplastą współczesnej turystyki. Także obecnie migracje do ośrodków religijnych stanowią istotną formę przestrzennych przemieszczeń ludności. Często wyróżnia się dwie formy podróżowania, są to turystyka religijna i turystyka pielgrzymkowa (pielgrzymowanie). Pierwsza z nich polega na udawaniu się do miejsc świętych w celu głównie poznawczym, druga zaś sprowa-

dza się przede wszystkim do przeżyć duchowych realizowanych na różnym stopniu zaangażowania i doświadczenia.

Ranga pielgrzymowania wzrosła wraz z pojawieniem się wielkich religii świata takich jak chrześcijaństwo, islam, hinduizm czy buddyzm, a uczestnictwo w „świętych podróżach” zaczęto postrzegać jako akt wiary. Z czasem obok religijnych aspektów pielgrzymowania pojawiły się motywy poznawcze, a sama podróż nabrała charakteru turystycznego. To właśnie motywacja pozwala odróżnić pielgrzymkę od podróży turystycznej. Można też mówić o formie pośredniej, jaką stanowi turystyka religijna.

Dobłą ilustracją omawianych zagadnień jest oś V. L. Smitha, prezentująca istnienie kontinuum pomiędzy pielgrzymką a turystyką (ryc. 1).

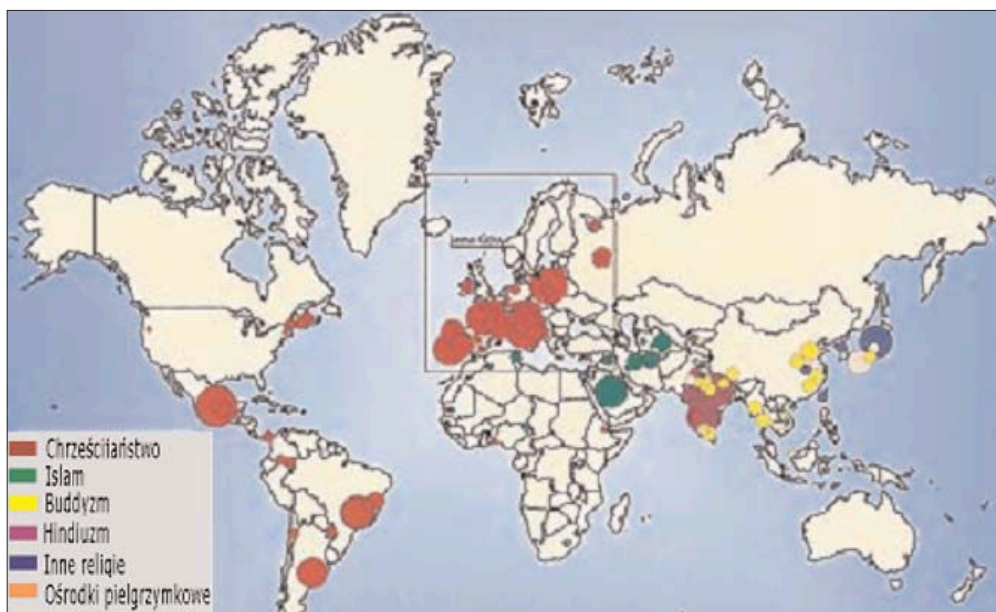
Na przeciwległych biegunach osi znajdują się sacrum i profanum, pomiędzy którymi leżą możliwe kombinacje tych dwóch skrajnych pojęć. Dla ich zdefiniowania wprowadzono termin turystyka religijna. Oś symbolizuje różnorodność i zmienność

Ryc. 1. Kontinuum występujące na osi pielgrzymowanie - turystyka
(źródło: V.L. Smith, Introduction: The Quest in Guest, *Annals of Tourism Research* 19:1, 1992)

Fig. 1. The continuum on the pilgrimage-tourism axis

motywów podróżowania, które mogą przechodzić od pielgrzymki do podróży turystycznej i odwrotnie. Brak wyraźnej granicy różniącej te dwie formy aktywności powoduje, że wspomniane zmiany mogą zachodzić nawet bez ich uświadomienia przez uczestnika podróży.

Ryc. 2. Główne ośrodki pielgrzymkowe na świecie w 2003 r. (źródło: A. Jackowski, *Święta przestrzeń świata: Podstawy geografii religii*, UJ, Kraków 2003)

Fig. 2. The main pilgrimage centres in the world in 2003

Obecnie jednym z najbardziej dynamicznie rozwijających się kultów religijnych jest kult buddyjski, pochodzący z kontynentu azjatyckiego (ryc. 2). Wbrew ogólnym tendencjom związanym z narastającą obojętnością religijną współczesnego świata, buddyzm wciąż rozszerza swoje wpływy i zyskuje rzesze wiernych, także w Europie, która postrzegana jest jako kontynent chrześcijański. Największa ekspansja obserwowana jest w Ameryce Północnej i właśnie na „starym kontynencie”, gdzie filozofia buddyjska staje się zauważalnym trendem myślowym.

Wraz z rosnącą populacją buddystów na Zachodzie pojawia się coraz większe zainteresowanie wizytą w azjatyckich ośrodkach tejże religii. Prężny rozwój przemysłu turystycznego i wszelkie udogodnienia związane z przemieszczaniem sprawiają, że kierunki orientalne osiągalne są przy zaangażowaniu coraz mniejszego wysiłku i nakładu finansowego. Wobec rosnącej mobilności Azjatów, którym tradycja buddyjska znana jest już przeszło 2,5 tysiąca lat, znaczenia nabiera również promocja turystyki buddyjskiej na kontynencie azjatyckim. Oczywiście w tym miejscu należy wyraźnie zwrócić uwagę na kwestie motywacji przyjazdów do krajów Azji, tych tradycyjnie

buddyjskich. Większość turystów z Zachodniego Świata przyjeżdża tam w celach poznawczych, zatem uprawiają oni turystykę religijną lub poznawczą oraz kulturową, niewielki odsetek uczestników zwykłych imprez objazdowych traktuje te wyjazdy jako pielgrzymkowe. Cel eksploracyjny podróży pojawia się w różnych proporcjach w stosunku do aspektów duchowej peregrynacji. Kultura buddyjska w krajach Azji staje się coraz częściej produktem turystycznym.

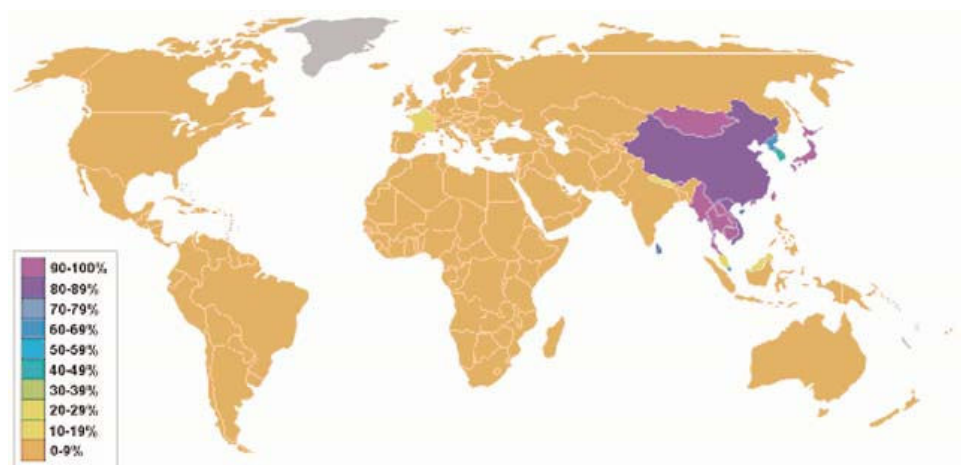
Tradycja pielgrzymowania w buddyzmie

Buddyzm jest jedną z 5 wielkich religii świata, swoim początkiem, biorącym źródło w hinduistycznej kosmologii, wyprzedza zarówno chrześcijaństwo jak i islam. Dane dotyczące liczebności buddystów na świecie różnią się, w zależności od źródeł. Liczby te mieszczą się w przedziale 230-550 milionów³. Trudności w ustaleniu rzeczywistej wielkości buddyzmu wynikają zarówno z jego rozpiętości i ścisłych związków z innymi systemami wierzeń takich jak taoizm i konfucjanizm, a także z mnogości rozmaitych tradycji w myśli buddyjskiej⁴. Wierni koncentrują się głównie w krajach Azji Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej, ale ostatnie dziesięciolecia pokazują jak już wspomniano wyżej, że nieustannie rośnie zainteresowanie buddyzmem w świecie zachodnim. Najwięcej zwolenników przybywa w USA, gdzie powstały tysiące ośrodków i grup buddyjskich i gdzie powoli odczuwalny jest jego wpływ na społeczeństwo. Myśl buddyjska dotarła także do Europy (ryc. 3).

W ścisłych kategoriach religioznawstwa zachodu buddyzm wcale nie jest religią, a opisywany jest jako doktryna ateistyczna. Nie do-

3) Dane o buddystach w niektórych krajach np. w Polsce są trudne do oszacowania, gdyż nie istnieje jakaś specjalna forma przyjęcia owej religii - buddystą staje się ten, kto dzieląc wiarę w Cztery Szlachetne Prawdy, objawione przez Buddę w jego pierwszym kazaniu w Waranasi i stanowiące podstawę systemu, zaczyna dążyć do wyzwolenia.

4) Buddyzm od początku swojego istnienia był religią o bardzo luźnej strukturze, zarówno od strony organizacyjnej, jak i doktrynalnej.

Ryc. 3. Współczynnik wyznania buddyjskiego na świecie (źródło: Religious maps of the world, commons.wikimedia.org, październik 2007)

Fig. 3. Buddhism percentage by country

puszcza idei boga i „odrzuca istnienie substancjalnej, nieśmiertelnej duszy, jest oparty na wysoko filozoficznym podejściu, bez myśli spekulacyjnej, w służbie doświadczenia wewnętrznego” (Knyszewski, 2003). Jest systemem otwartym, pozbawionym rozbudowanej dogmatyki, dlatego mimo całej różnorodności jego szkół i kierunków nie występuje w nim zjawisko herezji.

Buddyzm, znany również jako umiarkowana „droga środka”, jest systemem doktryn i praktyk zbudowanym przez naśladowców Gautamy Siddharthy, uznawanego za jego twórcę⁵. Sam Budda nigdy nie spisał swoich myśli, a jedynie przeznaczył je pamięci swoich uczniów, którzy przez kolejne stulecia przekazywali ustnie, a następnie drogą piśmienną to, co dziś nazywamy nauką Buddy. Celem naczelnym buddyzmu jest osiągnięcie stanu świadomości zwanego oświeceniem. Gautama Siddharta dzięki wieloletniemu rozwojowi duchowemu i praktykom religijnym przełamał bariery umysłu, przebudził się ze „snu ignorancji” odkrywając prawdziwą naturę rzeczywistości i stając się tym samym istotą zwaną buddą⁶. Pomimo, że uznawany za wielkiego mistrza duchowego, nigdy nie był bogiem, był człowiekiem,

5) Żyjący od około 560 do 480 r. p. n. e. syn księcia z rodu Siakjów, władcy jednego z państw-miast w północnych Indiach, kiedy zaczął głosić swoje nauki obrał imię Budda.

6) Słowo „buddha” w językach sanskrycie i pali oznacza dosłownie „przebudzony”, a pisane małą literą odnosi się do każdej jednostki, która dostąpiła najwyższego oświecenia.

a co udało się dokonać jednemu człowiekowi może udać się także innym. Wiara buddyjska zakłada bowiem, że każde stworzenie ma naturę buddy i tkwią w nim dyspozycje do wyzwolenia z cierpienia i osiągnięcia całkowitego spokoju i to w jego poszukiwaniu wierni podążają śladami samego Buddy Gautamy Siddharty. Z tej perspektywy pojęcie podróży jest wewnętrznie uwarunkowane i wpisane w buddyzm (Hall, 2006, s. 173).

Wszelkie przejawy pobożności, włączając pielgrzymkę, czerpią swoją wartość ze zdolności buddyzmu do „obudzenia” pozytywnych stanów psychicznych. Dlatego podróżom do świętych miejsc, które mają za zadanie inspirować wiernych, od początku przypisuje się tak dużą rolę. Oczywiście nie wszystkie odwiedziny buddyjskich ośrodków pielgrzymkowych mogą być uważane za pielgrzymkę w sensie religijnym. Jak wcześniej zauważono zdecydowana większość przybyszów z Europy to turyści, Azjaci znacznie częściej przybywają jako pielgrzymi.

Uważa się, że to właśnie wspianała tolerancja stanowi o największej atrakcyjności myśli buddyjskiej, czego efektem jest jej ekspansja na zachód. Natomiast z punktu widzenia turystyki warto również wspomnieć o istniejącej w wyobraźni świata zachodniego romantycznej wizji ośrodków buddyjskich niewątpliwie dostarczającej motywacji dla podejmowania podróży (Hall, 2006, s. 180). Współczesny buddyzm nie chce tworzyć nieba na ziemi, ale stara się, aby przynajmniej nie było tu piekła (Khoury, 2002, s. 80).

Buddyjskie ośrodki pielgrzymkowe w Azji

W krajach azjatyckich znajdują się ośrodki pielgrzymkowe buddystów o najwyższej randze. W Indiach wiążą się z życiem i działalnością Gautamy Siddharty. Organizowane są tam objazdy śladami Buddy (Buddhist Circuit). Święte miejsca zlokalizowane są we wschodnich Indiach w stanach Bihar i Uttar Pradesh, z wyjątkiem Lumbini, mieszczącego się w Nepalu.

Każdy buddyjski kraj starał się zostawić po sobie ślad stawiając budowle w charakterystycznym dla siebie stylu, co stwarza okazję do zapoznania się z tradycją i kulturą religijną wielu krajów. Historia nie obeszła się jednak delikatnie z ośrodkami buddyjskimi

w Indiach. Trwające lata grabieżcze ataki ludów pochodzenia tureckiego jak i zjawisko tępienia buddyzmu, zarówno ze strony wyznawców islamu jak i hinduizmu sprawiły, że wiele z nich popadło w kompletną ruinę.

Dziś owe, wspomniane przez samego Buddę, „święte miejsca” otaczane są najwyższą czcią przez społeczność buddystów, a jako kwitnące ośrodki turystyki pielgrzymkowej cieszą się coraz większym zainteresowaniem indyjskiego rządu. Do najważniejszych ośrodków buddyjskich należą: Bodh Gaja – tam, gdzie wybrany dostąpił oświecenia, dla buddystów jest to najbardziej uświęcone miejsce na ziemi. Inny ośrodek to: Sarnath – miejsce nauki Buddy i początek wspólnoty buddyjskiej. Trzecim ważnym ośrodkiem jest Kusinagara nazywana zamknięciem kręgu wcieleń, miastem „zakończenia Buddy”.

Ryc. 4. Najważniejsze ośrodki pielgrzymkowe w północno wschodnich Indiach i w Nepalu

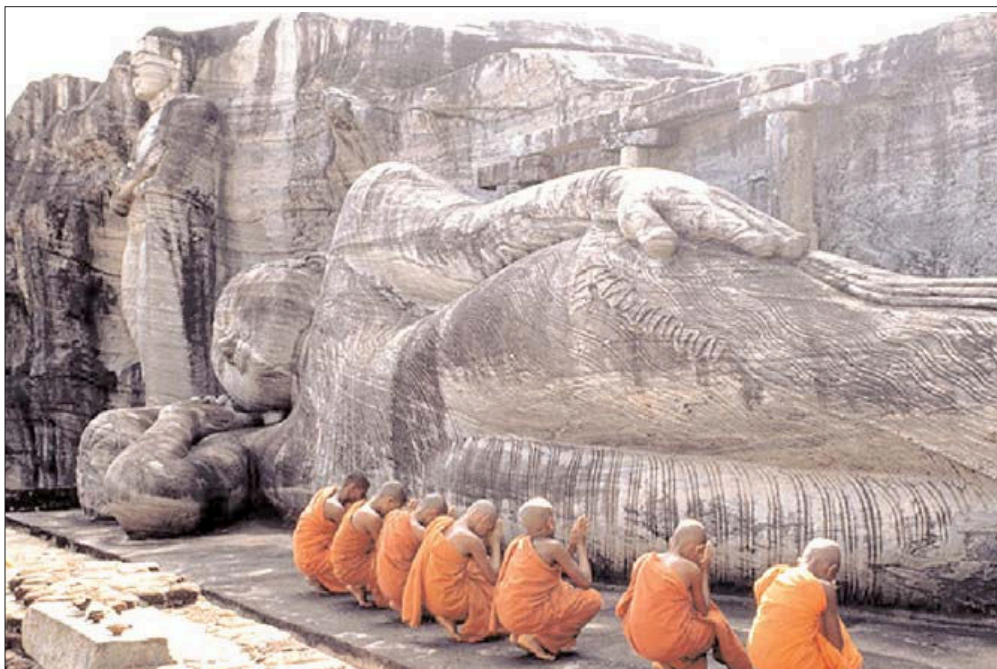
Fig. 4. The most important pilgrimage centres in Northeast India and in Nepal (opracowanie E. Winiarz)

Ryc. 5. Indie- mapa turystyki buddyjskiej
 Fig. 5. India- the map of Buddhist tourism
 (opracowanie E. Winiarz)

Czwarty z najświętszych ośrodków znajduje się w Nepalu. Biorąc jednak pod uwagę chronologię, Lumbini to miejsce pierwszych zdarzeń związanych z osobą Siddharty Gautamy, jest to bowiem miejsce jego narodzin. Dla buddystów niezwykle ważne, choć odległe geograficznie, centrum religijne położone na podgórzu Himalajów, niedaleko granicy z Indiami. Pochodzący z rodu Siakjów, przyszły Budda urodził się w pięknym gaju w Lumbini, w którym zatrzymała się jego matka Maja Dewa.

Dzisiejsza Sri Lanka, dawny Cejlon jest najstarszym krajem na świecie z ciągłą historią buddyzmu, będącego główną religią od czasów jej sprowadzenia w III w. p.n.e. (fot. 1). Wyspa jest ostoją nurtu theravady, który jest najdłużej istniejącą szkołą buddyzmu, często określaną jako radykalna i konserwatywna. Powszechnym zjawiskiem jest pielgrzymowanie do świątyń buddyjskich, które znajdują się niemal w każdej zamieszkałej wiosce.

Fot. 1. Buddyjscy mnisi modlący się przed jednym z czterech wizerunków grupy rzeźb Gal Vihara na Sri Lance

Photo 1. The Buddhist monks praying in front of one of the four Buddha images at Gal Vihara in Sri Lanka

(źródło: www.srilanka.com/photogallery/images/PL00012_photo.jpg, Luty 2008)

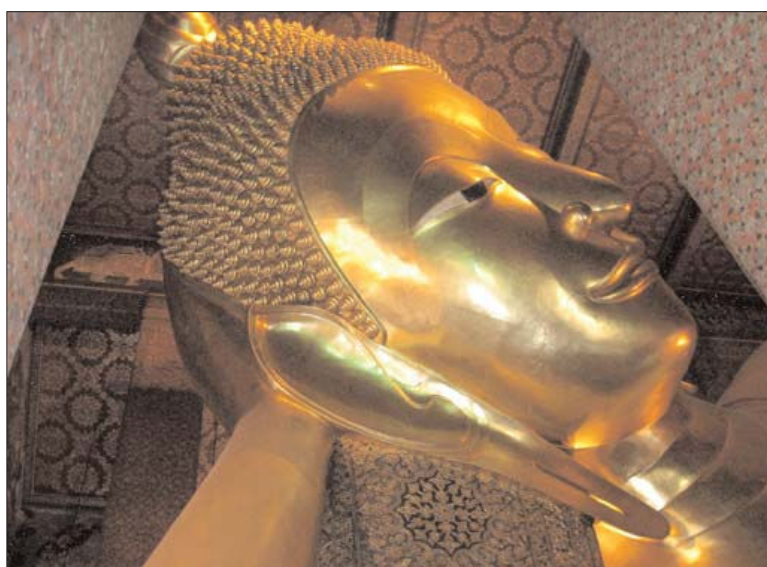
Fot. 2. Ruiny starożytnego miasta Pagan

Photo 2. The ruins of the ancient town Pagan

(źródło: www3.nationalgeographic.com/places/countries/country_myanmar.html, Maj 2007)

Birma czyli Myanmar jest drugim, po Sri Lance, centrum theravady. Wyznawcy buddyzmu stanowią niemal 90 % populacji kraju. Wierzą oni, że tradycja buddyjska w ich kraju sięga czasów Buddy Siddharty. Najważniejszym ośrodkiem jest Rangun, na drugim miejscu lokuje się Mandalay. Jeszcze jednym wielkim centrum religijnym jest Pagan (fot. 2), niewielka miejscowość położona w centralnej części Myanmaru. Znajduje się tam rozległy kompleks świątynny, którego wartość zarówno religijna jak i archeologiczna porównywalna jest ze słynnym Angkorem w Kambodży.

W Tajlandii jednym z głównych celów migracji pielgrzymkowych jest Bangkok z imponującą liczbą 400 buddyjskich świątyń. Najwyższą czcią otaczana jest Wat Phra Kaeo, czyli Świątynia Szmaragdowego Buddy, wzniesiona przez króla Ramę I na przełomie XVIII/XIX w. Wnętrze świątyni zdobi 11-sto metrowy ołtarz, na którym umieszczona jest słynna figura Szmaragdowego Buddy. Największym i najstarszym zachowanym obiektem sakralnym miasta, odwiedzanym chętnie zarówno przez pielgrzymów jak i turystów, jest Wat Po, z ponad tysiącem wyobrażeń Buddy. Najbardziej imponujące z nich to posąg Leżącego Buddy, mierzący 46 metrów długości i 15 wysokości (fot. 3).

Fot. 3. Głowa Leżącego Buddy w świątyni Wat Po w Bangkoku

Photo 3. The Head of the Reclining Buddha in Wat Pho Temple in Bangkok (fot. P. Różycki)

Bez wątpienia najistotniejszym ośrodkiem sakralnym w przeszłości była Ajutthaja. Starożytna stolica kraju, oddalona zaledwie o 80 kilometrów od Bangkoku, w której znajdują się najlepiej zachowane średniowieczne budowle Tajlandii.

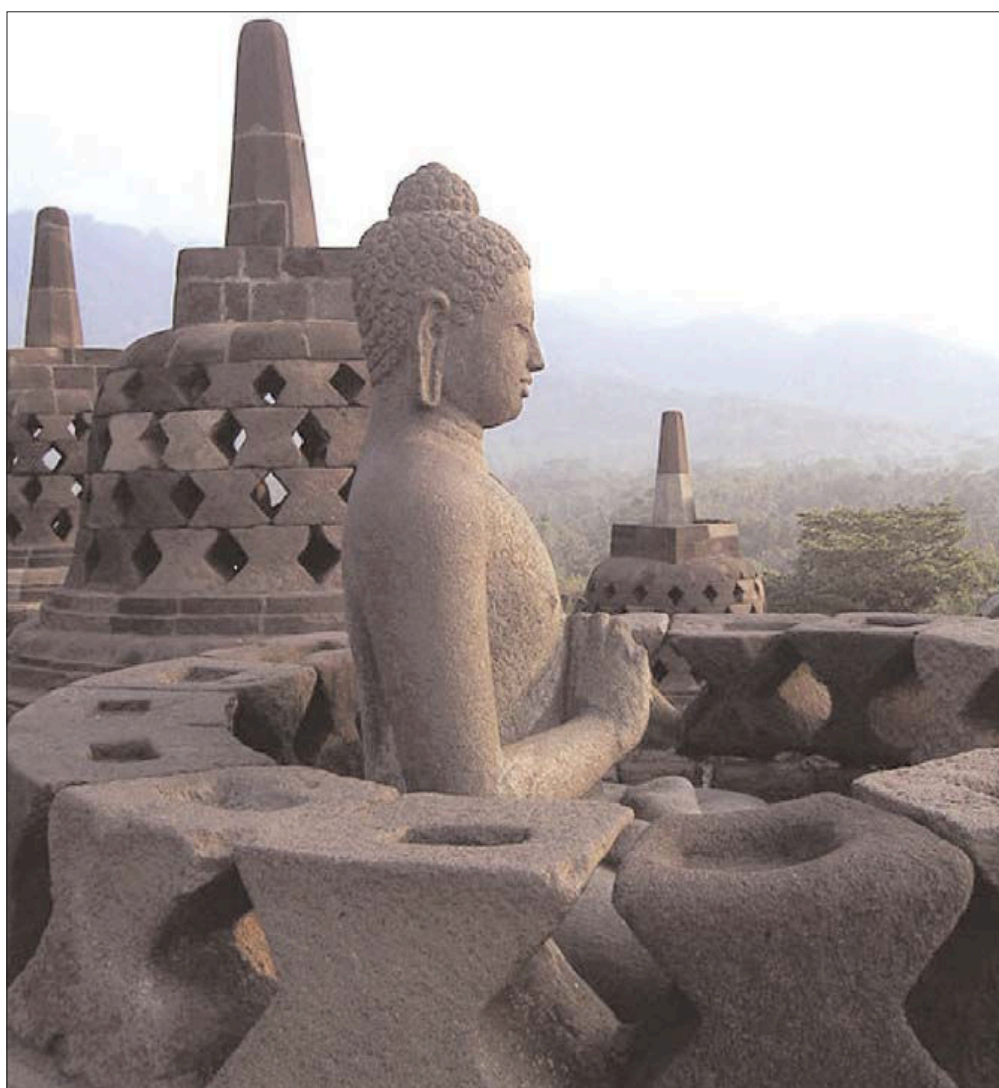
Kambodża pozostaje w ścisłej czołówce państw kojarzonych z największymi buddyjskimi atrakcjami świata, choć zjawisko pielgrzymowania w skali międzynarodowej obserwowane jest jedynie w Angkor, miejscowości położonej w środkowo-północnej części kraju. W przeszłości Angkor pełniła funkcję stolicy dawnego imperium Khmerów. Dziś jest wyraźnie wykształconym ośrodkiem religijnym, który plasuje się w pierwszej dziesiątce pod względem liczby odwiedzających. Znajduje się tam największy kompleks świątynny na świecie rozciągający się na obszarze 400 km², w skład którego wchodzi obiekty buddyjskie i hinduistyczne, w większości jednak zaadaptowane na potrzeby buddyzmu. Obiekt znany jako Angkor Wat jest nie tylko wizytówką całego kompleksu, ale i kambodżańskiego państwa i widnieje na jego fladze (fot. 4).

Pielgrzymowanie buddystów w wyspiarskiej Indonezji nie ma tak dużego zasięgu jak w poprzednich krajach, a buddyzm nie jest tu dominującą religią. Nie sposób jednak nie wspomnieć Borobudur, będącego licznie przyciągającym wiernych zespołem buddyjskich

Fot. 4. A. Świątynia Angkor Wat, B. Brama do ruin Angkor
Photo 4. A. The Temple of Angkor Wat, B. The gate to the ruins of Angkor
(źródło: A. ortalwiedzy.onet.pl/6686,1,,kambodza_angkor_wat,haslo.html,
Maj 2007)
B. fot. P. Różycki

świętyń oraz celem niemal każdej turystycznej podróży do Indonezji. Kompleks Borobudur, położony w środkowej części Jawy, jest jednym z największych kultowych obiektów buddyzmu (fot. 5). Jeszcze jednym krajem z silną tradycją buddyjską, przenikającą

Fot. 5. Borobudur - jeden z posągów Buddy

Photo 5. Borobudur- a Buddha statue

(źródło: commons.wikimedia.org/wiki/Image:Borobudur-perfect-buddha.jpg,
wrzesień 2007)

niemal wszystkie sfery życia, jest Laos. Głównymi centrami pielgrzymkowymi są miejscowości: Luang Prabang, określane często jako miasto tysiąca pagód oraz Vientiane.

Podobnie jak ma to miejsce w Laosie, spektakularny wymiar wpływu buddyzmu na kulturę zaobserwować można również w Bhutanie. Pielgrzymki odbywają się do dwóch głównych ośrodków Thimpu i Paro, a największa frekwencja przypada na czas obchodów świąt, przybierających postać barwnych festiwali. Największą popularnością cieszy się klasztor Takstang w Paro, który uchodzi za centrum buddyzmu w tradycji mahajany. Znajduje się on na szlaku zwiedzania niemal wszystkich turystów zagranicznych, skupia także krajowy ruch pielgrzymkowy.

Do ośrodków buddyjskiej turystyki religijnej o stosunkowo dużym znaczeniu zaliczane są również Hue i Tay Ninh w Wietnamie. Pierwszy z nich stanowi centrum ruchu odnowy buddyzmu w kraju, natomiast drugi jest tylko częściowo związany z religią buddyjską. Ciekawe z punktu widzenia krajoznawczego są również świątynie Hanoi.

W Chinach buddyzm ma specyficzny, synkretyczny charakter wytworzony w ciągu stuleci. Wykazuje ścisłe związki z konfucjanizmem i taoizmem, a zwłaszcza z drugą z wymienionych wyżej religii. Takie przemieszanie wierzeń buddyjskich z lokalnymi ma swoje odzwierciedlenie także w migracjach pielgrzymkowych w Państwie

Ryc.6. Mapa świątych gór buddystów i taoistów w Chinach

Fig. 6. The map of sacred mountains of Buddhists and Taoists in China

(źródło: www.sacred-destinations.com/china/china-map.htm, Luty 2005)

Środka. Filozofia taoizmu podkreśla znaczenie świata przyrody, co przejawia się w kulcie nieba i gór. Analizując geografie pielgrzymek ChRL łatwo zauważyć, że najwyższą czcią otaczanych jest pięć świętych gór taoistów, w których nierzadko spotkać można naśladowców Buddy oraz cztery góry buddystów (ryc. 6). Chińczycy wierzą, że szczyty góry zamieszkują różne bóstwa, które wskazują śmiertelnikom właściwą drogę duchową. Ponadto w Chinach znajduje się kilka zupełnie nadzwyczajnych zabytków kultury buddyjskiej, popularnych nie tylko wśród wiernych, ale również wśród turystów. Natomiast zupełnie odmiennie kształtował się buddyzm w Tybecie i dlatego pielgrzymowanie do tego regionu warto analizować oddzielnie.

Buddyzm tybetański, zwany również lamaizmem, charakteryzuje niebywale rozbudowana strona obrzędowa oraz nadanie wysokich uprawnień przedstawicielom duchowieństwa. Tybetańczycy wierzą, że najwyżsi dostojnicy kościoła, tak zwani lamowie, są inkarnacjami bogów buddyjskich. Panteon lamajski obejmuje ogromną liczbę bóstw, duchów i świętych, a wśród nich największą czcią otaczani są dalajlamowie, wcielenia bodhisattwy Współczucia, oraz panczen lamowie, Buddy Amitabha. Wiedza ta wydaje się być niezbędną dla właściwego rozumienia geografii pielgrzymek w Tybecie. Aktywność pątników w regionie związana jest bowiem przede wszystkim z żywymi buddami (Jackowski, 2003).

Głównym celem migracji pielgrzymkowych jest położona na wysokości prawie 3700 m. n. p. m. Lhasa, święte miasto buddystów uważane za drugie, obok Bodh Gaji, miejsce oświecenia Buddy. Obecnie polityczna i duchowa stolica Tybetu, a do roku 1959, do chińskiej rewolucji kulturalnej, była również siedzibą rządu, któremu przewodził Dalajlama XIV przebywający od tamtego czasu na wygnaniu. Szczęśliwie rewolucyjne zniszczenia ominęły rezydencję Dalajlamy, Pałac Potala (fot. 6).

Niezwykle ważnym sanktuarium dla Tybetańczyków jest Dżokang, główny klasztor lamaistów i najświętsze miejsce pielgrzymek w całym Tybecie. Najstarsze fragmenty budowli pochodzą z VII w., a w jej architekturze widoczne są wpływy tybetańskie, indyjskie i nepalskie. Do ważnych ośrodków pielgrzymkowych Tybetu zaliczana jest jeszcze góra Kajlas o wysokości 6714 m. n. p. m., położona w Transhimalajach. U jej podnóża znajdują się źródła czterech wielkich rzek Indii i jest to

Fot. 6. Flagi modlitewne rozciągnięte w kierunku Potali

Photo 6. The prayer flags stretched towards Potala

(źródło: www3.nationalgeographic.com/places/wallpaper/china_potala-palace.html, kwiecień 2007)

również święta góra hindusów. Dla buddystów jest to miejsce, w którym Budda przeprowadzał obrządek ocalenia dusz zmarłych.

Praktyki pielgrzymowania w Japonii, kraju „kwitnącej wiśni” sięgają odległej przeszłości. Początkowo wiązały się z bóstwami religii shinto, a wraz z pojawieniem się myśli buddyjskiej w VI w. rozwinęły się na dużą skalę. Z czasem wytworzyła się specyficzna forma buddyzmu znana jako zen, a migracje do ośrodków buddyjskich zaczęły łączyć duchowy aspekt z funkcją czasu wolnego. Prawdopodobnie ta szczególnie mocno zarysowała się w XVIII w., kiedy to cel pielgrzymkowy był niemal jedyną szansą uzyskania przez zwykłych obywateli pozwolenia na podróż (Pye, 1995).

W kraju „kwitnącej wiśni” istnieją również liczne święte wzniesienia, będące celem wędrówek pątników. Jednym z najchętniej zdobywanych jest wulkaniczna góra Fuji. Symbol Japonii, wznoszący się na wysokość 3776 metrów. Funkcjonuje ona jako centrum pielgrzymkowe buddystów od początku XV w. Szczyt ruchu pielgrzymkowego na Fuji przypada na lipiec i sierpień, kiedy to 200 tysięcy osób odwiedza świętą górę⁷.

⁷) www.onmarkproductions.com/html/holy-mountains-sacred-shrines.html, wrzesień 2007

Charakterystyka buddyjskiej turystyki religijnej i hierarchia ośrodków pielgrzymkowych

Buddyzm znajduje się w tej grupie religii, która włącza koncept i tradycję pielgrzymowania do swoich obrzędów. Od początku istnienia myśli buddyjskiej zaobserwować można migracje wiernych do świętych miejsc będące przejawem pobożności. Jednym z największych pielgrzymów epoki starożytnej był bez wątpienia, wielki władca indyjski i gorliwy naśladowca Buddy, król Asioka. Pomimo upływu 2,5 tysiąca lat istota pielgrzymowania pozostała niezmienna lecz samo zjawisko podlegało ewolucji. Zarówno uwarunkowania natury politycznej, historycznej jak i kulturowej miały wpływ na zewnętrzne formy buddyjskiej turystyki pielgrzymkowej, a w ciągu tych stuleci wytworzyły się pewne trendy. Buddyści z Półwyspu Indochińskiego odwiedzają święte miejsca na Sri Lance, Tybetańczycy udają się do Lhasy, Chińczycy zdobywają szczyty świętych gór, Japończycy pokonują rozległe trasy pielgrzymkowe, a wierni ze świata zachodniego przemierzają tysiące kilometrów by przeżyć atmosferę buddyzmu w Indiach, Nepalu, Laosie, Kambodży, czy Tybecie. Tych naprawdę zainteresowanych zgłębianiem tajemników buddyzmu można również spotkać w licznych ośrodkach buddyjskich na całym świecie. Przy czym wraz ze stopniem wtańczenia rośnie autorytet nauczyciela i stąd podążanie, czy pielgrzymowanie za wielkimi mistrzami udzielającymi cennych nauk.

Podobnie jak ma to miejsce w przypadku innych religii, tak i w buddyzmie, istnieje pewna hierarchia centrów gromadzących pątników. Rdzeniem ośrodków pielgrzymkowych są akcentowane przez samego twórcę religii, święte miejsca, które wszyscy wierni powinni odwiedzić przynajmniej raz w życiu. Niektóre grupy buddystów utrzymują nawet, że pielgrzymka do tych wcześniej wymienionych czterech miejscowości, wspomnianych w testamencie Buddy, jest niemal czynnikiem warunkującym dostąpienia ostatecznego oświecenia. Tuż za nimi na następnym szczeblu w hierarchii znajdują się miejsca związane z obecnością Buddy na ziemi. Najczęściej sławne dzięki opowieściom z przesłaniem od mistrza, legendom o czynionych przez niego cudach czy wzmiankom w świętych księgach. Do tej kategorii należą również miejsca przechowywania relikwii Buddy. Jedną z czołowych pozycji w tej grupie zajmują ośrodki pielgrzymkowe Sri Lanki, wy-

spiarskiego kraju znacznie bardziej przesiąkniętego buddyjską myślą niż ojczyzna Indie. Kolejny poziom zajmują miejscowości będące centrami poszczególnych szkół i tradycji, utworzonych wraz z rozprzestrzenianiem się buddyzmu po całym globie. Często są to siedziby religijnych przywódców i główne ośrodki nauczania. Kwalifikują się tu również miejsca związane z wielkimi osobowościami buddyzmu, postaciami przyczyniającymi się do rozszerzania jego wpływów oraz uznani za świętych bądź za ich inkarnacje. Takim przykładem może być szlak pielgrzymkowy na wyspie Sikoku, którego patronem jest święta Kannon, ale również Lhasa jako centrum lamaizmu. Czwarta i ostatnia kategoria to drugorzędne ośrodki pielgrzymkowe służące religijnej celebracji przez społeczność buddyjską. Bywa, że są to jednocześnie miejsca odbywania się popularnych w buddyzmie festiwali bądź ośrodki edukacyjne o niższej randze. Krajem bogatym w ośrodki ostatniej grupy jest Tajlandia z nieskończoną ilością centrów pielgrzymkowych o zasięgu regionalnym (Hall, 2003, s. 176).

Ryc. 7. Hierarchia ośrodków pielgrzymkowych w religii buddyjskiej
 Fig. 7. The hierarchy of pilgrimage centres in Buddhism
 (opracowanie E. Winiarz na podstawie: C. M. Hall, Buddhism, tourism and the middle way, Routledge, Londyn 2003)

Typologia buddyjskiej turystyki religijnej

Istnieje wiele klasyfikacji pielgrzymek. Można wyodrębnić je ze względu na liczbę uczestników, ich pochodzenie, środek transportu, przebyty dystans czy dominujący cel podróży (ryc. 7). Tego typu podziały są uniwersalne niemal dla każdej religii, lecz nie dają one pełnego obrazu zjawiska. W przypadku turystyki buddyjskiej stosunkowo dobrym zestawieniem jest połączenie typologii sacrum z kryterium motywacji. Zatem punktami docelowymi wędrówek buddystów mogą być:

– **elementy środowiska naturalnego.**

Najbardziej spektakularnym przykładem są pielgrzymki chińskich buddystów do świętych gór w celu oddania czci zamieszkującym je bóstwom. Są to również wizyty w Bodh Gaji dla medytacji pod drzewem Bo. Zupełnie inny charakter ma natomiast zwiedzanie buddyjskich grot w Indiach i Chinach, któremu przyświeca zazwyczaj cel poznawczy.

– **obiekty sakralne wzniesione przez człowieka.**

Odwiedzającymi są w dużej mierze zaawansowani buddyści rozumiejący korzyści płynące z pielgrzymowania. Można tu przede wszystkim wyróżnić stupy z relikwiami Buddy (fot.2). Regularne wizyty w tych miejscach i oddawanie czci wizerunkom przynosi wiernym niezrównany spokój i jest źródłem inspiracji dla rozwijania współczucia i mądrości, które ucieleśniał Budda. Kolejnym typem budownictwa sakralnego są klasztory buddyjskie. Spełniają one często funkcję ważnych ośrodków edukacyjnych, do których przybywają praktykanci pragnący zgłębiać nauki Dharmy i kształcić techniki medytacyjne. Jest to również oferta dla ludzi zmęczonych dotychczasowym tempem życia i szukających przystani. Takim pobytom sprzyja niezwykła otwartość buddyjskich mnichów, którzy chętnie dzielą się zgromadzoną wiedzą. Zdarza się również, że sama atmosfera klasztornego życia staje się turystyczną atrakcją. Ciekawym przykładem jest klasztor Shaolin, znany również jako szkoła wschodnich sztuk walki. W kategorii obiektów sakralnych jest wiele przykładów budownictwa unikalnego w skali całego świata, co oczywiście budzi duże zainteresowanie turystów. Wśród zwiedzających buddyjskie ośrodki spotkać można nie tylko sympatyków tej religii, ale również zainteresowanych kulturą

antyczną czy zwiedzających obiekty znajdujące się na prestiżowej Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO.

- miejsca związane z życiem i działalnością wielkich osobowości buddyzmu

W kategorii tej znajdują się legendarne postacie jak i współcześni nauczyciele. Różne są jednak motywacje związane z podejmowaniem podróży do tych miejsc. Pierwszy z przypadków jest klasycznym podążaniem śladami świętych, który stanowi symboliczne powielanie ich drogi do nirwany. Wpisuje się tu zarówno „buddyjski krąg” w Indiach związany z osobą Gautamy Buddy, spektakularny szlak Kobo Daishi na wyspie Sikoku, jak i Lhasa jako legendarna siedziba Dalajlamów. W drugim przypadku brak jest ściśle określonego miejsca. Wierni podążają za swoimi mistrzami by uczestniczyć w udzielanych przez nich naukach. Szczególną sławę zyskał „żywy budda” Dalajlama XIV, który za sprawą swej charyzmatycznej osobowości i przy pomocy środków masowego przekazu stał się osobą bardzo popularną i znaną w świecie. Jego wykłady przyciągają nie tylko zainteresowanych buddyzmem, i filozofią, ale też losami Tybetu i ochroną praw człowieka. W kontekście trudnej sytuacji w Tybecie popularność Dalajlamy wciąż rośnie.

Najpopularniejsze buddyjskie destynacje

Wraz z rozwojem turystyki ma miejsce również wzrost zainteresowania ośrodkami religijnymi w Azji, a w szczególności związanymi z buddyzmem. Do ośrodków w Indiach, na Sri Lance i w Nepalu przybywają pielgrzymi głównie z krajów azjatyckich. Natomiast do czołowych destynacji (kierunków), raczej turystycznych niż pielgrzymkowych należą również kambodżański Angkor i stolica Tajlandii – Bangkok. Ośrodki te cieszą się sporą popularnością odwiedzających z Zachodu. Jednakże w obu przypadkach niemniejże znaczenie mają migracje wewnątrz krajowe. Ruch pielgrzymkowy ilustruje poniższa tabela (tab. 1).

Tab. 1. Ruch pielgrzymkowy w wybranych ośrodkach religijnych buddyzmu (w 2000 lub 2001 r.), Pilgrim movement in chosen Buddhist religious centres (in 2000 or 2001)

Lp.	Miejscowość	Kraj	Liczba turystów i pielgrzymów
1.	Bodh Gaja	Indie	500 000
2.	Kandi	Sri Lanka	300 000
3.	Kuszinagara	Indie	300 000
4.	Lumbini	Nepal	300 000
5.	Sarnath	Indie	300 000
6.	Sikoku	Japonia	300 000
7.	Angkor	Kambodża	200 000
8.	Anuradhapura	Sri Lanka	200 000
9.	Bangkok	Tajlandia	200 000
10.	Borobodur	Indonezja	200 000
11.	Rangun	Myanmar	200 000
12.	Dardżiling	Indie	150 000
13.	Groty Ajanta	Indie	150 000
14.	Sanchi	Indie	150 000
15.	Ladakh	Indie	150 000
16.	Patna	Indie	100 000
17.	Groty Ellora	Indie	75 000
18.	Mandalaj	Myanmar	75 000
19.	Szczyt Adama	Sri Lanka	75 000

(źródło: A. Jackowski, Święta przestrzeń świata, UJ, Kraków 2003)

Warto zauważyć, że cztery najstarsze ośrodki pielgrzymkowe znajdują się na samym szczycie listy. Oznacza to, że trendy dotyczące destynacji w turystyce religijnej są względnie trwałe, zjawisko to dotyczy także innych religii.

Migracje religijne europejskich buddystów

W XVIII w. pojawiło się głębokie zainteresowanie buddyzmem na Zachodzie. Otaczała go jednak aura tajemniczości i liczne mity, a niefortunny tłumaczone tybetańskie teksty spowodowały często fałszywą interpretację tego systemu filozoficznego. Wreszcie w dobie globalizacji hermetyczna Europa poznała prawdziwe oblicze myśli buddyjskiej. Wielu Europejczyków postanowiło „wyjść poza własny dotychczasowy wzorzec kulturowy i zaakceptować inną religię” (Grbowska-Pałęcka, 2004). Drogi turystyki religijnej związanej z buddyzmem w Europie wyglądają nieco inaczej niż ma to miejsce na kontynencie azjatyckim. Ich celem

nie jest obiekt kultu, lecz spotkanie z wybranymi mistrzami podróżującymi po kolejnych ośrodkach. Bowiern pielgrzymowanie do autorytetów moralnych czy religijnych definiowane jest jako specyficzna forma turystyki religijnej (Różycki, 2006). Ośrodki buddyjskie, zwane gompami, zlokalizowane są najczęściej w miastach i nie wyróżniają się specjalnie architekturą. W Polsce, realizowany jest projekt „Hala Stupa House”, który ma być największym w kraju ośrodkiem aktywności buddyjskiej z pełnym zapleczem konferencyjnym, medytacyjnym i wystawowym (www.stupahouse.pl/hala/, Kwiecień 2008). Celem turystyki zachodnich buddystów jest pobyt w obiektach medytacyjnych lokalizowanych, z dala od zgiełku i hałasu, w atrakcyjnym krajobrazie. Są to tak zwane ośrodki odosobnieniowe. W Polsce istnieje kilka tego typu obiektów oraz kilka projektów w toku realizacji. Najbardziej znany jest buddyjski ośrodek odosobnieniowy w Kucharach, na terenie którego znajdują się dwie stupy. Istnieje również coraz ciekawsza oferta dla zainteresowanych typową pielgrzymką. Doświadczony przewodnik otacza podróżujących opieką na miejscu i realizuje zwykle sprawdzony program.

Polityka w zakresie turystyki religijnej buddystów

Turystyka niemal od początku rozwoju zjawiska stała się przedmiotem zainteresowań rządów wielu krajów. Obserwuje się zacieśnianie stosunków w zakresie turystyki pomiędzy poszczególnymi państwami. Powstały i wciąż powstają projekty promujące turystykę w Azji, dotyczy to także turystyki kulturowej i religijnej. Płaszczyzny tej współpracy należy z kolei upatrywać we wspólnej historii i wspólnym dziedzictwie kulturowym. Bez wątpienia jednym z czynników zespalających jest kultura buddyjska i jej wpływy widoczne w niemal wszystkich zakątkach kontynentu azjatyckiego. Licząca ponad 2,5 tysiąca lat historia buddyjska jest częścią niezwykłego azjatyckiego dziedzictwa kulturowego i unikalną atrakcją w skali świata. Jest również tym, co faktycznie łączy większość południowej, południowo-wschodniej i wschodniej Azji (Lowenstein, 1997, s. 167).

Jedną z form współpracy w tymże zakresie jest ESCAP (Economic and Social Commission for Asia and Pacific), międzynarodowa

komisja realizująca m. in. program w zakresie promocji turystyki buddyjskiej. Cały projekt zakłada integrację kulturową krajów członkowskich z poszanowaniem występujących na poszczególnych obszarach różnic. W kontekście dziedzictwa kulturowego Azji to właśnie buddyzm ma dostarczyć myśli przewodniej w zakresie podejścia do turystyki (Lowenstein, 1997, s. 3). Inicjatywa skierowana jest na trwały wzrost zamożności i podnoszenie standardu życia zarówno obecnych jak i przyszłych pokoleń, poprzez lepsze rozumienie historii i kultury towarzyszącej religii buddyjskiej (Hall, 2003, s. 181).

Komisja za priorytet przyjęła rozwój obszarów o istotnym wpływie buddyzmu, które określane są jako „buddyjskie kręgi”. Rozpoznając potencjał turystyki buddyjskiej wyróżniono dwa istotne subregiony. Pierwszym z nich jest BIMST-EC grupujący Bangladesz, Indie, Myanmar, Sri Lankę i Tajlandię, a ostatnio także Nepal i Bhutan. Natomiast drugi z priorytetowych obszarów współpracy rozciąga się ze wschodniej części Półwyspu Indochińskiego na zachód, wzdłuż rzeki Mekong, sięgając Chin. W ramach współpracy organizowane są seminaria i konferencje, podczas których następuje wymiana doświadczeń i analiza barier rozwoju turystyki buddyjskiej.

Współczesne konflikty o podłożu religijnym a turystyka buddyjska

Niestety konflikty zbrojne wpływają hamująco na rozwój ruchu turystycznego. Niestabilność polityczna na przykład Nepalu lub Tybetu wyraźnie ogranicza w ostatnich latach zainteresowania turystów. Konflikty nierzadko mają podłoże religijne i przybierają różne formy, od łagodnych po akty agresji. Problem ten dotyczy również buddyzmu. Na jego gruncie wyrastała wojna domowa mająca miejsce pomiędzy dwiema grupami etnicznymi Sri Lanki. Tamilowie, zwani Tygrysami, stanowiący 20% populacji przeważnie wyznania hinduistycznego trwali w regularnym konflikcie z buddyjską grupą Syngalezów, którzy zdominowali życie polityczne na wyspie.

Zupełnie odmiennie kształtuje się sytuacja w Tybecie, gdzie na pierwszy plan wysuwa się kwestia łamania praw człowieka, szczególnie aktualna w roku 2008. W tym przypadku buddyzm, a dokładniej jego lamajska odmiana, jest głównym przedmiotem agresji ze strony Chin. Karty historii pokazują, że różnie układały się losy tych dwóch spornych terenów. Bywało, że to Tybet podbijał niektóre tereny „państwa środka”, lecz te role odwróciły się. W 1950 r. Tybet został zaanektowany przez Chińczyków, a lata 60 przyniosły wielką rewolucję kulturalną, która sprowadza się do wypierania kultury buddyjskiej z Tybetu.

Udostępnianie świętych miejsc buddyzmu dla turystyki

Odpowiedź na pytanie gdzie przebiega granica udostępniania świętych miejsc buddyzmu dla turystyki okazuje się być niezwykle trudna. Jak daleko można i należy posunąć się w rozwoju ośrodków pielgrzymkowych i promocji turystyki religijnej by zachować duchowy wymiar podróży do świętych miejsc? Problem ten dotyczy wszystkich religii i jest aktualny także w przypadku buddyzmu.

Zarzuty komercjalizacji świątyni buddyjskich są wysuwane szczególnie wobec Chin. Sytuacja ta nie dotyczy tylko Tybetu, gdzie wyprzedaż kultury ma charakter celowy, ale całego obszaru „państwa środka”. Mnisi buddyjscy podejmują różne działania dla pozyskania funduszy na odbudowę obiektów kultu, zniszczonych w trakcie rewolucji kulturalnej. Prowadzą przyklasztorne hostele i restauracje wegetariańskie, sprzedają kadzidełka czy też proszą o sponсорowanie miniaturowych posążków Buddy lub cegiełek. Praktyki te okazały się być wystarczająco dochodowe by przywrócić świetność buddyjskim obiektom (Tschang, 2007).

Pieniądże doprowadziły jednak do licznych patologii społecznych. Znane są przypadki zbiegłych mnichów buddyjskich kradnących pojemniki z datkami wiernych. Pojawili się oszuści, którzy odziani w tradycyjne togi zbierają na ulicach datki do misek żebraczych. Jeszcze inny problem dotyczy presji wywieranej przez lokalne władze na buddyjskich duchownych. Na świątynie nakładane są wysokie podatki, z których wpływy zasilają kieszenie rządzących. Mając na uwadze tylko własne interesy zapalają oni zielone światło

dla inwestorów zamieniających sacrum w obszary wypoczynkowe (Tschang, 2007).

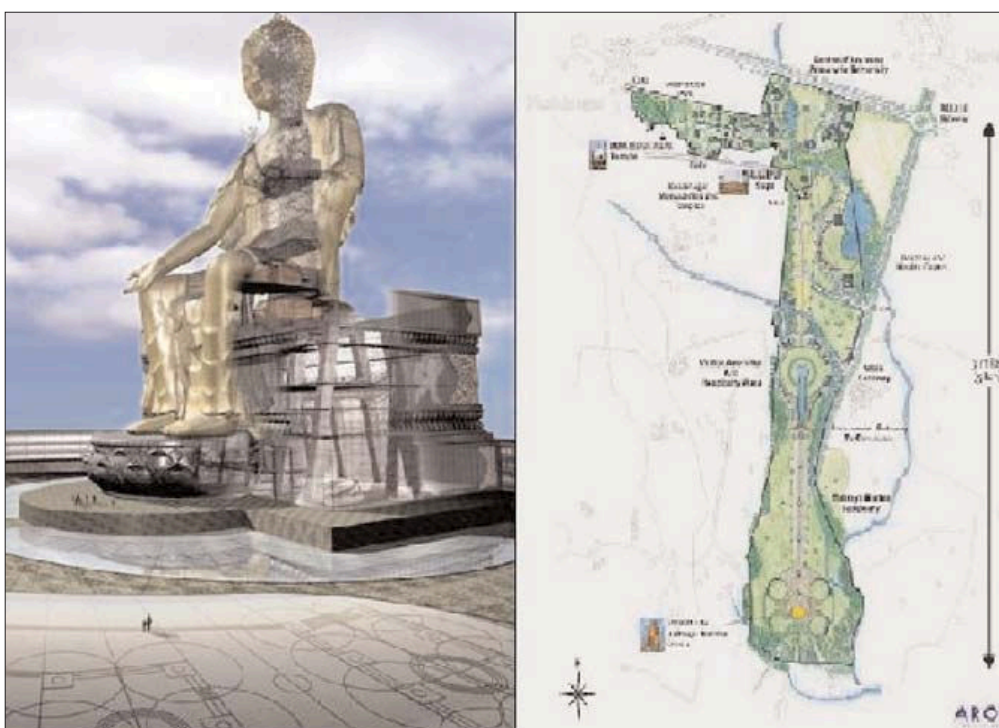
Spory o to, które z konkurujących strategii rozwoju centrów religijnych uznać za właściwe trwają. W przeszłości buddyzm nie zgłaszał wyraźnego sprzeciwu wobec komercji, dziś kwestia ta pozostaje otwarta. Istnieje pogląd, że religia sama się obroni i wszelkie troski są zbędne. Opiera się on na uniwersalnych dogmatach buddyjskich, wskazujących poszukiwanie „drogi środka” poprzez własne doświadczenie (Hall, 2003, s. 183) Z tej perspektywy każda podróż do ośrodka religijnego niesie w sobie wartość, a uczestnictwo w takim przedsięwzięciu jest daleko bardziej istotne niż obiekt kultu. Badania i obserwacje turystyki religijnej, szczególnie w turystycznie rozwiniętych Indochinach wskazują na pewien stopień komercjalizacji kultury i religii buddyjskiej, szczególnie w obliczu coraz większego ruchu turystycznego z Zachodu.

Największe projekty zagospodarowania w zakresie turystyki buddyjskiej

Wobec rosnącego zainteresowania buddyzmem i podróżą do jego korzeni mamy do czynienia z powiększającą się ofertą turystyki buddyjskiej. Zwykle rdzeniem takich produktów jest buddyjskie dziedzictwo, któremu towarzyszą dodatkowe atrakcje. Dlatego stale pojawiają się nowe projekty zagospodarowania terenów bogatych w omawiane walory. Zdarzają się również pomysły tworzenia zupełnie nowych atrakcji.

Takim, jedynym w swoim rodzaju, przedsięwzięciem jest realizowany w Indiach projekt Maitreja, który zakłada wzniesienie największego na świecie posągu Buddy (ryc. 8). Skala projektu jest ogromna. Początkowo planowano zrealizować go w Bodh Gaji, ale ostatecznie wybór padł na Kusinagara. Projekt zakłada zbudowanie statuy Buddy o wysokości ponad 150 metrów, będącej „unikalnym połączeniem beczasowego piękna, tradycyjnej sztuki, nowoczesnej technologii i inżynierii” (www.tendrel.za.pl/maitreja.htm, Listopad 2007). Przewiduje się również powstanie klasztorów, szpitala medycyny zachodniej i tybetańskiej oraz szkoły i centrum konferencyjnego. Wszystko to inspirować będzie do polepszenia zaplecza

obsługującego turystów krajowych i zagranicznych. Chodzi o hotele, punkty informacyjne, prezentacje wideo, tereny wystawowe, wydzielone obszary do medytacji, fontanny, wodospady, place zabaw dla dzieci, restauracje wegetariańskie i inne obiekty. Zatem przykład typowy dla współczesnej Azji, kompleksu komercyjnego o wysokim standardzie.

Ryc. 8. Wizualizacja projektu Maitreja - statua wraz z zagospodarowaniem
Fig. 8. The visualization of Maitreya Project- the statue and the land management

(źródło: Oficjalna strona projektu (www.maitreyaproject.org), Listopad 2007)

Innym imponującym projektem, pośrednio związanym z turystyką buddyjską, jest najwyżej położona na świecie linia kolejowa: T 27 Pekin-Lhasa. W lipcu 2006 r. została zakończona budowa jej ostatniego górskiego odcinka prowadzącego z miejscowości Golmud wprost do serca Tybetu. Była to inwestycja o wartości 4,7 miliarda dolarów, a jej celem było zwiększenie dostępności tego regionu dla turystów. Wobec aktualnej sytuacji w Tybecie i częściowej izolacji tego obszaru nasuwa się pytanie o przyszłość całego przedsięwzięcia.

Poza wszelkimi obietnicami rozwoju gospodarczego i zbawienego wpływu dla turystyki, kolej jest przede wszystkim poważnym zagrożeniem dla niepowtarzalnej religijnej, kulturowej i językowej tożsamości Tybetu. Do wydarzeń z marca 2008 roku otwarcie tego połączenia uznawano za największą, w ostatnich latach, szkodę wyrażoną kulturze tybetańskich buddystów.

Podsumowanie

Przemiany kulturowe na świecie, jak i ogólne trendy w turystyce wpływają na rozwój turystyki buddyjskiej. Statystyki pokazują, że w przeciągu ostatnich pięciu dekad wskaźniki turystyki przyjazdowej najszybciej podnosiły się w rejonie Azji. Wszelkie prognozy również włączają kontynent azjatycki do głównych kierunków wyjazdów. Jako jedną z istotnych przyczyn takiego stanu rzeczy UNWTO upatruje podróże religijne, podkreślając wagę buddyzmu i hinduzimu. Ekonomiczny wymiar turystyki stwarza okazję dla korzystnego przemodelowania gospodarki, szczególnie potrzebnego niektórym krajom azjatyckim. Prawidłowe zarządzanie i promocja buddyjskiej turystyki religijnej może stać się kluczowym czynnikiem uruchamiającym proces korzystnych przemian gospodarczych. Dla osiągnięcia tego celu niezbędne jest zaangażowanie rządów poszczególnych krajów oraz działającego na danym rynku sektora publicznego. Liczne przykłady pokazują, że brak którejś ze stron prowadzi do zubożenia oferty i niepełnego wykorzystania walorów turystyki buddyjskiej, bądź też do dysproporcji pomiędzy liczbą turystów a niewystarczającą infrastrukturą w regionie. W drugim z przypadków turystyka religijna nabiera cech turystyki masowej, której skutkiem może być komercjalizacja świętej przestrzeni.

Turystyka religijna pozwala spojrzeć również z entuzjazmem na rozwój dialogu międzyreligijnego. Buddyjska medytacja polegająca na skupieniu się, aby rozważać prawdy wiary, jest uznawana również za pożyteczną przez świat chrześcijański. Chociaż rozumie się ją inaczej niż w buddyzmie, gdzie stanowi ona drogę ku wyzwoleniu. Medytacja może być najwyższą kontemplacją, stałym wysiłkiem prowadzącym umysł do harmonii z wszelkim stworzeniem. W chrześcijaństwie może służyć skupieniu i rozważaniu prawd wia-

ry (D'Onza Chiodo, 2005). Spotkanie chrześcijaństwa i buddyzmu może czerpać obopólne korzyści na płaszczyźnie wewnętrznego skupienia, służącego rozwojowi duchowemu. Przykład takiemu spotkaniu dał Ojciec Święty Jan Paweł II podczas pamiętnego spotkania przedstawicieli różnych religii świata w 1986 roku w Asyżu. Optymizmem napawa fakt, że przedstawiciele różnych religii spotkania te kontynuują. W 2008 roku spotkano się w Nikozji na Cyprze, a w 2009 roku w Krakowie.

Literatura:

- D'Onza Chiodo M., 2005, *Buddyzm*, WAM, Kraków.
- Grabowska-Pałecka H., 2004, *Fenomen turystyki religijnej buddystów we współczesnej Europie*, II Międzynarodowa Konferencja PR UIA „Miejsca Duchowe”, Agencja KANON, Warszawa.
- Hall C. M., 2003, *Buddhism, Tourism and The Middle Way*, Routledge, Londyn.
- Jackowski A., 2003, *Święta przestrzeń świata: Podstawy geografii religii*, Wydawnictwo Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Khoury A. T., 2002, *Buddyzm (w) Pięć wielkich religii świata* (red.) Brunner-Traut E., PAX, Warszawa.
- Knyszewski Z., 2003, *The Aspects of Religious Tourism in France*, Second International Conference of UIA WP „Spiritual Places”, Francja.
- Lowenstein T., 1997, *Buddyzm, pojęcia i praktyki buddyzmu, sanktuaria buddyjskie, organizacje buddyjskie*, MUZA S. A., Warszawa.
- Promotion of Buddhist tourism Circuits in Selected Asian Countries*, 2003, ESCAP Tourism Review nr 24, Nowy Jork.
- Pye M., 1995, *Pathways to Enligment – pilgrimages in Japan – The Pilgrm's Way* (w) UNESCO Courier, 05/1995.
- Religious maps of the world*, commons. wikimedia. org, październik 2007
- Różycki P., 2006, *Zarys wiedzy o turystyce*, Proksenia, Kraków.
- Smith V. L., *Introduction: The Quest in Guest*, Annals of Tourism Research 19: 1, 1992
- Tschang Ch., 2007, *In China, Dharma Confronts the Dollar* (w) Business Week, 08/16/2007.
- www.srilanka.com/photogallery/images/PL00012_photo.jpg, luty 2008

- www3.nationalgeographic.com/places/countries/country_myanmar.html, maj 2007
- portalwiedzy.onet.pl/6686,1,,kambodza_angkor_wat,haslo.html, maj 2007
- commons.wikimedia.org/wiki/Image: Borobudur-perfect-buddha.jpg, wrzesień 2007
- www.sacred-destinations.com/china/china-map.htm, Luty 2005
- www3.nationalgeographic.com/places/wallpaper/china_potala-palace.html, kwiecień 2007
- www.maitreya-project.org, listopad 2007